

Göran Ekberg

»Till publique nytta och fädernes landets tjenst« – Anders Salholm som malmletare och konststigare

I dag betraktar väl de flesta det som självklart att någon gång i livet byta arbete. Nästan lika självklart är att göra någon form av karriär. Annorlunda var det i det för- och tidigindustriella Sverige. Man föddes in i en yrkeskrets. De som valde ett annat yrke än fadern haft var i allmänhet de som blev över, de som inte fick ärva hemmanet eller skomakarverkstaden. Möjligheterna att göra karriär var dessutom till viss del en ekonomisk fråga. Att sätta barnen i skola under 1700-talet innebar dels en kostnad för skolgången men pojken, för det var alltid en sådan, skulle ibland även ersättas med en dräng på hemmaplan. Den geografiska rörligheten var också mycket begränsad. De flesta dog inom några mils radie från sin födelseplats. Inom yrkesskråna var specialiseringen så utvecklad att det var näst intill omöjligt att bli något annat än det man satts i lära för.

Något annorlunda var förhållandena när det gällde bergshantering. Inom denna näring fanns en omfattande geografisk rörlighet. Smeder rekryterades tidvis utom-

lands och en ständigt pågående utbyggnad av bergverken medförde en stor mobilitet bland all brukspersonal. Koldrängar, smeder och bruksskrivare flyttade från bruk till bruk. Inom denna industrigren fanns en uppsjö yrken och en möjlighet att göra karriär inom vidare ramar. En bruksskrivare kanske till och med kunde ha slutat sina dagar som bergmästare. De flesta skyntar bara förbi i källorna. En namnteckning, en verifikation eller ett omnämnande i ett rättsprotokoll. Ibland förekommer personer mer frekvent och ger oss en möjlighet att följa en karriär. Ett sådant fall är Anders Salholm som i källorna dyker upp som malmletare i Norrbotten och slutar sina dagar som konststigare¹ i Sala.

Uppväxt

Anders föddes i Sala 14 februari 1717. Fadern var konststigaren Nils Hansson. Detta yrke hade även hans farfar Hans Nilsson haft. Morfadern, Anders Brandts karriär hade gått från bruksskrivare i Gäs-sjö till gruvstigare² och rådman i Sala stad.

Anders var yngst i barnkullen och den ende sonen. Av hans fem systrar gifter sig tre i Sala och en i Stockholm. Alla syskonen bär namnet Salholm i senare källor men fadern benämns i samtliga källor endast som Nils *Hansson*.

Anteckningarna om Anders är fåtaliga under de tidigaste åren. Fadern dog redan 1730. I en husförhörslängd från början av 1730-talet framgår att Anders går i »scholae«. Förmodligen avses den skola som fanns i Sala vid denna tid. Man kan av mantalslängden utläsa att han bodde hos modern år 1735. Därefter saknas uppgifter om Anders Salholm i Salas kyrkoböcker och längder från denna tid.

Med tanke på hans senare visade färdigheter och kontakter kan man dock förmoda att han varit i tjänst eller lära hos bergvärdien (även bergguardien) Anders Stockenström vid Wäsby gård. Denne var anställd som proberare med uppgift att fastställa silverhalten i den malm som togs upp ur gruvan. Det är väl inte otroligt att Anders tidigare även tjänstgjort som dräng³, kanske vid skiljeverket, men han har inte kunnat återfinnas i de fåtaliga listor och längder som finns bevarade från denna tid.

En statlig befattning

År 1740 dyker Anders Salholm upp i bergskollegiums handlingar. Den 15 juli 1740 blir han utsedd som efterträdare till den avlidna malmetaren Mattias Korsman i det tionde bergmästaredistriktet. Den som rekommenderade honom var den nytillträdde bergmästaren Anders Stockenström⁴, son till bergvärdien vid Sala och sannolikt också en god vän till Anders Salholm. Stockenström berättade för kollegiet att Salholm hade »någorlunda kun-

skaper om de inhemska bergarterna« och att han hade examinerats i probering. Sannolikt är att han hade inhämtat dessa färdigheter hos Anders Stockenström eller hans far. Anders Stockenström d ä avled 1737 och möjligen hade sonen tagit över sysslan som proberare. Anders Stockenström d y var för övrigt född 1707 och därmed tio år äldre än Salholm.

Anders Stockenström och kanske även Anders Salholm befann sig i Stockholm vid utnämningen. Man kan ana den lyckokänsla och stolthet som genomsyrade de unga männen på vägen tillbaka till Sala. Det var knappt om tid innan befattningarna skulle tillträdas och förmodligen en del att stå i innan flytten. Det var absolut inga obekanta trakter man skulle till men ett äventyr lär det nog ha varit ändå. Det tionde bergmästardistriktet låg längst norrut i landet och omfattade Västerbotten samt Lappland. Vid denna tid räknades även nuvarande Norrbotten till Västerbotten. Sannolikt reste de båda tillsammans. Osäkert är om man tog landvägen eller sjövägen som under sommartid låg öppen med trafik både till Råneå och Luleå. När Linné åtta år tidigare hade gjort sin Lapplandsresa tog det honom elva dagar att på hästryggen färdas den 57 mil långa sträckan från Uppsala till Umeå. Avståndet mellan Sala och Råneå är 87 mil. Med samma takt som Linné borde de ha klarat sträckan på arton dagar. Anders Salholm har i sina anteckningar angett att han anlände till Råneå den 28 augusti 1740 vilket antyder att man i alla fall inte förlösade tid på att komma fram.

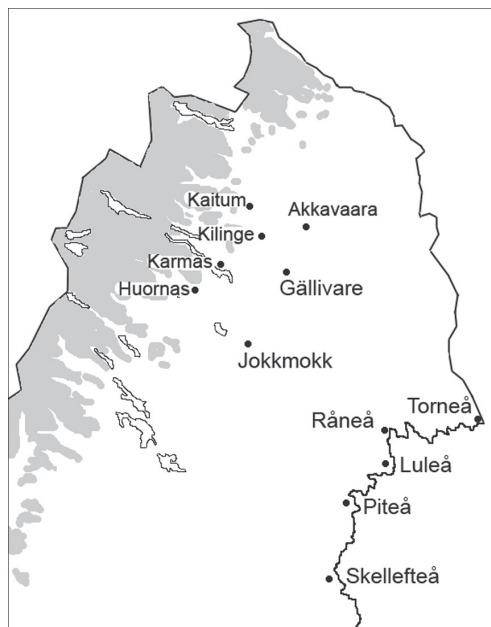
Det är oklart varför Råneå valdes som bostadsort för malmetaren. Anders Stockenström var inte stationerad där och inte heller Salholms företrädare Korsman hade bott i Råneå. Möjligen sågs orten

som strategiskt placerad i mitten av distriktet men troligare är att det nystartade bruket Melderstein var orsak till valet av bostadsort. Man hade till detta bruk försäkrat sig om malm från Gällivare malmfält på femton mils avstånd men troligen ville man även finna malm på närmare håll. Denna nordliga utpost av bergskollegium var för övrigt bemannad endast av bergmästaren, malmletaren och en profoss.

Den första tiden i Västerbotten

I den första relation som Anders Salholm avger berättar han att »jag först måst göra mig bekant hoos en hwar så Bönder som lappallmogen uti Torneå och Luleå lappmark och änteligen till en börijan at om för mäla hwilken tøm jag i förstone måste taga«. Man kan antaga att en del av dessa förfrågningar genomfördes redan hösten 1740 men merparten av kontakterna togs säkerligen under den gemensamma resa till de olika bergsverken som Stockenström och Salholm gjorde sommaren 1741. Av den berättelse som Anders Stockenström lämnar in till bergskollegium rörande detta års resande framgår att flertalet av de väsentliga bruken och gruvorna besöktes. Vid besöken hölls också ting och i juli 1741 är Anders Salholm antecknad som besökare vid bergstinget i Kengis nära den nuvarande finska gränsen.

För att kunna genomföra malmletarresorna krävdes inte bara information utan även handgripligt bistånd från bönder, nybyggare och lappar. Den gästning som allmogen höll med skulle betalas och dessutom behövde Salholm oftast en vägvisare för att kunna hitta de omnämnda malmbergen. Den lön på 50 daler silvermynt som hade erbjudits av bergskollegium skulle inte förslå långt. Med hjälp av Anders

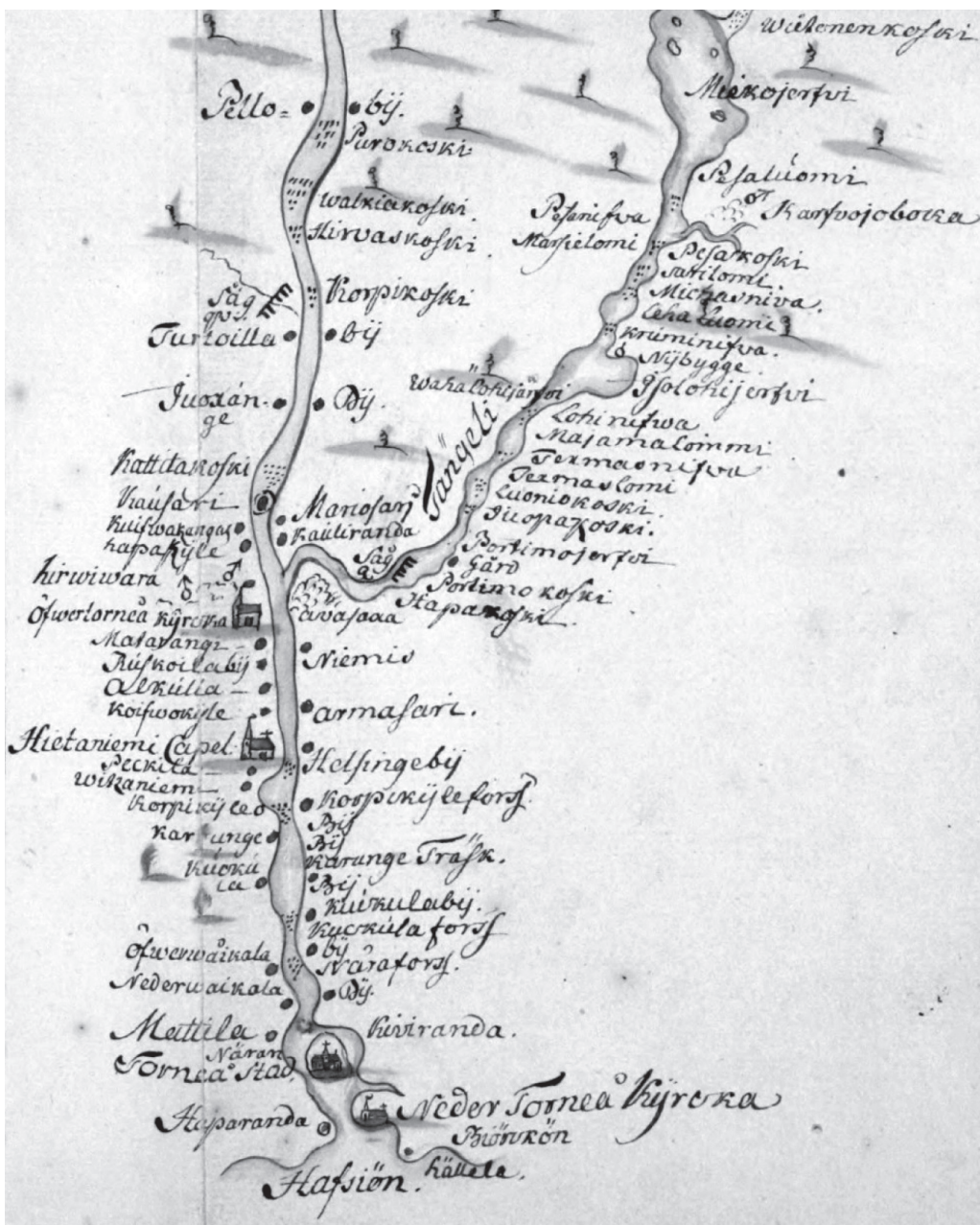

Norra eller tionde bergmästardömet med orterna och några av de besökta malmbergen.

Stockenström begärde han därför tillökning av lönen. Föregångaren Mattias Korsman hade haft en lön på 100 daler silvermynt om året. Av bergskollegiums argumentation att döma var 50 daler den normala lönen för denna syssla. De dryga resorna i lappmarkerna med ett ständigt behov av följeslagare som hade kännedom om trakten medförde sannolikt större kostnader än i andra mer lättillgängliga distrikt. Anders Salholms begäran beviljades i oktober 1741 dels på grund av de anförda skälen men också då besparingar på sammanlagt 1598 daler silvermynt tidigare hade gjorts på malmletarkontot och att medel därför fanns att tillgå.

Malmletarresor

Först sommaren 1742 anträder Anders Salholm sin första malmletarresa på egen

Del av karta och beskrivning över Torneå och Miönio älvar 1736 (Bergskollegium huvudarkivet E2D:1).

hand. Han börjar redan de första dagarna i juni och fortsätter fram till 6 oktober. Resorna detta år gick i huvudsak parallellt med kuststräckan. Torneåwaara som nämns i texten torde vara Torneå invid nuvarande Haparanda. Hit går den första av årets fem resor. Den längsta av resorna görs till Bureå i närheten av Skellefteå. Totalt reser Anders Salholm 96 mil detta första år. Något fynd »som till publique nytta och fädernes landets tjenst användas måtte« gjordes inte detta år. Han beskriver dock att han använt all möda och haft goda intentioner i sitt sökande.

Under hösten begärde han att få respass till Sala. Han hade för avsikt att åka dit och studera smältprocessen vid gruvan. Passet utfärdades i november och det är väl också möjligt att hustru Karin var med på denna resa. Det är inte uttryckt vad han ska använda dessa kunskaper till. Möjligen hänger det samman med det undermåliga smältverket vid Svappavaara. När Stockenström och Salholm besökte detta vid sin resa 1741 anmärkte den förre »En så svag tillställning på alt sätt, har jag wäl aldrig tillförne sedt«.

Andra årets resor börjades först den 18 augusti. Anledningen till detta kan vara att Salaresan drog ut på tiden. Avsikten var att besöka berget Ananas (nu Ananasse) norr om Jokkmokks by. Av både lappar och nybyggare var berget känt för sin silvermalm och provstenar hade uppvisats för kyrkoherde Alstadius i Jokkmokk. Nu hade emellertid lapparna dolt strecket genom att kasta över jord och sten. Som ledsagare får han lappen Pål Nilsson som bor ungefär fyra mil från berget. De börjar resan den 24 augusti men Pål berättar att hans far hade hittat en bättre silverådra i berget Akkavaara. Malmen hade fadern

tagit med till Jokkmokks marknadsplats och visat för borgaren Erik Jansson. Det hela skulle sedan nedtystats därför att »om sådan malm skulle i liuset framkomma hans och dess efterkommande få stor tunga och besvär«. Anders tycker att historien verkar lovande och de vände därför om och gick till Akkavaara norr om Gällivare dit man anlände den 26:e. Trots ihärdigt sökande lyckas man inte hitta silverådran. Den 27 augusti »klagade lappen sig siuk och ej orkade gå af rummet«. Anders Salholm begav sig därför själv till berget men han kunde inte hitta något spår av nyttiga malmer. Missnöjd med den dåliga utdelningen och »en så lam ledsagare« vände Anders hemåt och konstaterade att han denna gången rest 50 mil utan resultat.

Resorna genomfördes sällan utan hinder av olika slag. Nyckfulla väderförhållanden och inte minst beroendet av lokala guider som inte alltid stod vid sitt ord innebar många återvändsgränder i utforskandet av malmtrakterna. Några typiska år 1746 och 1747 beskrivs på följande sätt i relationerna. Anders Salholm började 1746 års relation med att berätta att ett odrägligt regnväder »stadigt continuerat« hela sommaren och därigenom gjort älvarna svåra att övervada. Han gav sig ändå iväg och reste de 15 mil till Gällivare där han mötte sin följeslagare från året innan, Knut Jönsson. Knut ansåg sig dock för gammal för att ge sig ut i de strida floderna och ovädren och Anders fick se sig om efter en annan följeslagare, Lars Michelsson. Denne var dock inte bekant med det område som Anders ville genomleta, nämligen Luleå lappmark. De reste därför fem mil norrut till prästen i Kaitum Petter Högstrom vilken hade sänt ett mineralprov från ett kopparstreck vid Killinge. Malm-

strecket var känt sedan tjugo år tillbaka och hade ursprungligen hittats av nybyggaren Olof Olofsson i Killinge och lappen Jacob Olofsson från Huornas. Den senare följde med och visade fyndplatsen. Förutom det gamla kopparstrecket hittade Anders ytterligare indicier på att koppar kunde finnas över ett större område. Från denna fyndplats togs malmstuffer som av bergmästaren beskrevs som »vackra.....af mörk lazur samt gröna och kopparblå uti en ... något grymig kalk«. Han konstaterar också att »strömfall« för att driva en hytta fanns intill berget men att tillräcklig skog fanns först på fyra mils avstånd. Jacob Olofsson ville också visa en silverfyndighet på gränsen mot Norge vid namn Karmas berg. På grund av oväder med snöglopp och då Jacobs broder Anund inte ville följa med ställdes denna resa in. Efter att ha besökt ytterligare några platser återvände Anders till Råneå.

Året därpå hade Anders Salholm för avsikt att fortsätta letandet väster om Gällivare. Han uppsökte åter Lars Michelsson men denne hade rest till »Lerica« där lappallmogen höll bönedag. Eftersom Anders dessutom kände sig sjuk vände han åter och besökte på tillbakavägen bland annat bergen »Kulpa«, »Tappasnasko« och »Rippaswara«. Flertalet av de platser han besökte hade berättats för honom av bönder och lappar men oftast resulterade dessa tips endast i glimmer och kattguld. I relationen för år 1747 berättar han att han nu har gått igenom trakterna mellan Kalix och Luleå älvar från fjällryggen och ut till havet. De platser som han anser vara lovande är Huornas och Karmas samt en silverkänning vid »Alamudda«.

I malmlätarens uppdrag ingick att årligen inlämna en relation (berättelse) över de resor han gjort. Nio sådana författade

av Anders Salholm har återfunnits i Bergskollegiums arkiv. Fem från 1740-talet och två från respektive 1750- och 1760-talen. Formmässigt kan man se en förändring i hans berättelser. Ingenstans kan han sägas bli personlig i sina reflektioner men de tidigaste relationerna berör hans möten med personer och de personliga vedermördorna i högre utsträckning än de senare. Han blir med åren mer och mer strukturerad och inskränker sig i de sista relationerna till mer professionella beskrivningar av de berg han besöker. Exempel på detta är denna beskrivning av Göli-hatten i Nederkalix socken:

Giöli-hatten 100 alnars höjd och sträckande är till norr och söder ½ mil från denna by belägen och österom Calix elf innehållande Berglandet lika bredd som längd ¼ mil, i väster börjas af heden och myraktig landmån och ett mineraliskt kiällsprång när intill denna sidan af berget war skoghedar jämte berg längden Sandarten war lius brun och grof samt Klappur sträckande sig i öster efter Bergets sträckning: Fasta berget bestod af små kullar i åtskilliga högder, på denna som till öster, af mörkt glimmer blandat gråberg en del woro finsandiga med skinande particlar glimmer inströdda sådan sluttnngen är udda mot hafswiken den östra mot Sangis elfs mynne största högden fanns och aldeles bar på alla sidor hwilket bestod i twara branter och sönder rännad bestå af en grof kornig fältspat denna högds innehåll (förbinder) sig i norr med skog och så myrland mot följande.

Denna beskrivning är från resorna 1764 som också skulle bli den sista av hans resor i Västerbotten och lappmarkerna. Även om många relationer saknas kan man ändå se en tendens att resorna under senare år förlades till de kustnära områdena jämfört med de första årens resor upp mot fjälltrakterna. Även om man under de senare

åren kan se en viss systematik i vandringarna är det ändå svårt att se malmletandet som förutsättningslösa inventeringar. Tips från nybyggare, bönder och lappar har utgjort grunden i inventeringsarbetet och inte sällan har dessa också följt med och ledsagat Anders Salholm till trakter som säkerligen inte var helt lättfunna.

Familj

Under år 1741, senast i juli, hade Anders Salholm träffat en fyra år äldre kvinna, Karin Persdotter i Degersel. Hon var dotter till Per Andersson och Karin Grelsdotter i hemman nummer 7 i samma by. De gifte sig så småningom i slutet av februari 1742 endast en månad innan sonen Nils föds. Man kan naturligtvis spekulera i varför bröllopet skedde så sent men jag har inte kunnat finna något domprotokoll som berör denna enligt lag otillåtna förbindelse och det kan naturligtvis vara så att Anders efter 1741 års resor återvände till Sala vilket omöjliggjorde en trolövnings. Hur som helst har det inte bekymrat prästen då denne själv var vittne vid Nils dop. Nils dog för övrigt redan i augusti samma år.

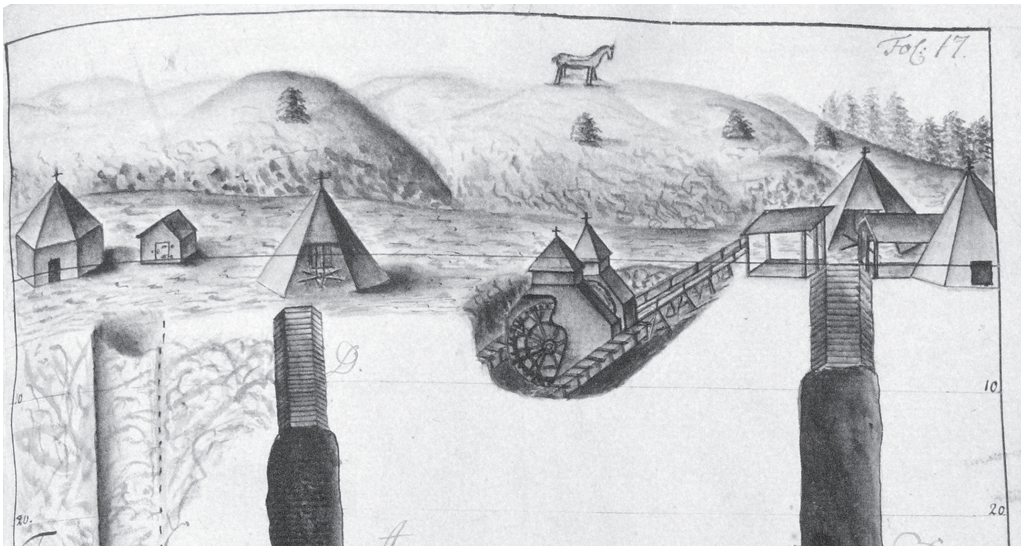
Det framgår inte alldeles klart var familjen är bosatt. Uppgifterna i de bristfälliga husförhörslängderna och mantalslängderna skiljer sig åt. Att Anders är bosatt vid Meldersteins bruk eller Rånbyn under sina första år på orten verkar troligt efter vad källorna berättar. Efter bröllopet bor familjen hos svärfadern i Degersel där Anders är omtalad som dopvittne 1742 och 1743. Senast år 1745 flyttar familjen till Rånbyn nr 4, en fastighet som ägdes av bruket. Från 1744 och fram till 1750 är Anders och hustrun dopvittnen till flera av de barn som föds vid bruket. 1751 åter-

vänder de till Degersel där de tar upp ett nybygge på byns marker. Paret får fem barn fram till 1750.

Tillbaka till Sala

Någon korrespondens finns inte bevarad men man får ändå anta att Anders genom åren haft kontakter med sin hembygd och familjen där. När han den 17 september 1764 får respass till Sala är det i enskilda angelägenheter han åker.⁵ Resan söderut är den första han gör på 22 år. Sannolikt är att han fått vetskap om en ledig hyttmästartjänst vid silvergruvan. Den 10 oktober infinner han sig nämligen vid gruvrätten i Sala som ska tillsätta tjänsten efter avlidna hyttmästaren Johan Broddhagen. Ytterligare sökande var gruvstigaren Erik Kornman, skogsuppsyningsmannen Peter Westling samt fjärdingsmannen Johan Björk. Gruvrätten förordade Erik Kornman som också fick tjänsten men Anders dröjde kvar i Sala för att vänta ut en ny möjlighet till tjänst. Den 24 januari 1765 sade Lars Steinholtz upp sig från konststigersysslan vid Storgruvan. Anders blev då erbjuden denna tjänst. Någon annan tycks inte ha varit på tal. Förutom hans skicklighet och välförhållande påpekas det faktum att hans fader också hade varit konststigare. Lönen för tjänsten uppgick till 40 daler silvermynt i månaden och dessutom skulle man bestå honom med bostad.

Troligen återvänder Anders därefter till Råneå för att förbereda flytten söderut. Den 11 februari 1765 säger han upp sig från malmletarsysslan och redan den 28 februari har en ny malmletare utsetts, Fredrik Wasserman, en silversmedsson från Lindesberg. I ett husförhör i Sala den 11 oktober 1765 är både Anders och dottern

Vattenkonsten vid Drottningsschaktet i Sala gruva. Detalj av gruvkarta från 1730-talet.

Anna antecknade. Anders har tillsammans med äldsta dottern rest i förväg för att påbörja sitt nya ämbete. Vid ytterligare ett husförhör i april 1766 antecknas endast Anders och Anna men i oktober detta år är familjen åter samlad.

Anders moder Anna Brandt bodde tillsammans med dottern Anna och mågen, urmakaren Olof Trygg i södra kvarteret i Sala. Olof Trygg avled 1763 och Anna Brandt i april 1766. Gården är troligen densamma som Anders son Herman, då gästgivare i Sala, köper av sin far 1781. Alldeles säkert är detta också den gård som Anders far Nils Hansson ägde. I köpehandlingarna beskrivs fastigheten som »3/8dels bebyggd bergsmanstomt i Södra kvarteret med tillhörige jordeggor och hafver grufvedel i 16de roten« Vid försäljningen fick Herman erlægga 233 riksdaler och 16 skilling.

Av allt att döma bodde inte Anders Salholm med familj i gården i södra kvarteret utan i Gruvstugan på gruvroten. Det fanns

visserligen en bostad som hörde till konststigarejänsten men vid Lars Steinholtz frånträde blev denne lovad att få bo kvar där eftersom Anders Salholm hade annan bostad. Först år 1774 flyttar Salholm till konststigarebostället efter Steinholtz som avlidit där året innan. Ett brandförsäkringsinstrument från 1784 ger en grov uppskattning av hur bostaden såg ut. Huvudbyggnaden var indelad i tre rum med en förstuga och ett avbalkat rum av bräder. Den var 11 meter lång, 9 ½ meter bred och 3 ½ meter hög. Taket var täckt av torv och till uppvärmning och bakning fanns kakelugn samt en köksspis med bakugn. Till fastigheten hörde också ett näst intill kvadratisk bryggghus på fem gånger fem meter. Även här fanns en köksspis men också en inmurad kopparpanna med låstapp som tillhörde Anders Salholm själv. Bägge byggnaderna var uppbyggt av kraftigt timmer. Att gruvbetjänterna själva bekostade underhåll och inredning var annars inte

det vanliga. När Anders 1781 vid gruvtinget påpekar att en spannmåls- och visthusbod saknas vid konststigarbostället, uppsattes en sådan på bergslagens bekostnad. Vid gruvan fanns en gammal kasserad järnbod som flyttades till konststigarbostället. I brandförsäkringsinstrument är det ej omnämnt och möjligen ansågs det sakna värde.

Nya arbetsuppgifter

Om Anders Salholm hade föreställt sig att på sin begynnande ålderdom få njuta sitt otium hade han misstagit sig. Det tycks som om han under de närmaste tio åren efter sin ankomst till Sala får mer att göra än någonsin tidigare i sitt liv. Vid gruvtinget 10 september 1766 önskar gruvskrivaren Salomon Peter Alan att på en tid få slippa sin syssla på grund av den långa väg han har till gruvan. Anders Salholm som uppges bo vid gruvan har påtagit sig gruvskrivarsysslan förutom sina vanliga uppgifter. Förutom arbetsledning bestod sysslan bland annat av förande av räkenskaper. Det bestäms dock att Samuel Alan fortsatt ska sköta huvudräkningen och månadslängderna. För de återstående sysslorna fick Salholm trettio plåtar om året samt 6 daler silvermynt. Det var tänkt att Anders Salholm skulle sköta gruvskrivarsysslan till år 1768 men i själva verket dröjde det ända till 1773 innan Alan återtar densamma.

Arbetet vid gruvan var stundtals säkert krävande även för förmännen. År 1771 betalar man till Salholm 65 daler ur bergslagens kassa för den flit han har visat, med uppsikt dag och natt över arbetarna vid konstbröstbyggnadens⁶ byggande som pågick under fem veckor. Förutom denna arbetsuppgift var han ju även under samma tid konststigare och gruvskrivare.

Något pensionssystem tycks inte ha existerat. Om inte sjukdomar förhindrade arbetet fortsatte tjänsten till dess att den anställde avled. När Anders Salholm är nästan 66 år gammal, i december 1782, lämnar han in ett brev till gruvrätten där han begär att få sin son Axel Salholm till hjälp i konststigaressyslan. Han reflekterar över tidens gång och skriver att »jag uppå min nu tilltagande ålderdom saknar det mesta av de naturens fördelar som jag vid den (7) och muntrare åldern besuttit«. Han lovar också att instruera Axel i arbetet och att bistå där hans krafter tillåter. Efter sina många tjänsteår och sin ålderdom anser gruvrätten det skäligt att tillstyrka denna konstruktion.

Axel som vid tillfället var gruvbokhållare vikarierar också parallellt med konststigartjänsten som gruvstigare. Vid faderns död 1790 övertar han den ordinarie konststigartjänsten som han uppehåller under några år innan hans karriär fortsätter.

Insättandet av sonen Axel som biträde innebar inte att Anders slutade att vara aktiv i gruvverksamheten. Året därpå 1783, meddelar gruvrätten att man vill arrendera ut försäljningen av kalksten, en av biprodukterna vid brytningen. Efter det att bergslagen hade försett sina egna förråd med sten fanns ett överskott som kunde säljas. Arrendet löpte på fem år och priset per lass var satt till åtta rundstycken. Anders Salholm var den enda intressenten och för 40 daler specie fick han arrendera denna försäljning.

När Anders Salholm och hans hustru Karin i september 1785 upprättat ett testamente är de tre barnen, Anna, Herman och Axel alla ingifta i olika Salasläkter. Dottern Helena Catharina avled redan 1779 i samband med barnafödelse och hennes dotter Gustava Vilhelmina hade alltsedan dess

uppfostrats av morföräldrarna. I testamentet anges, förutom makarnas egen rätt till boet, att dotterdottern ska ha lika rätt i arvet som hennes mors syskon trots den omkostnad som Anders och Karin har lagt ner på hennes uppföstran.

Anders och Karin levde ytterligare fem år. Några fler anteckningar i gruvrättsprotokollen förekommer inte och med 12 dagars mellanrum avlider makarna i september och oktober 1790. De begravdes bägge den 14 oktober i Sala.

Slutdiskussion

Jag har i uppsatsen i någon mån försökt belysa arbetsförhållanden och de möjligheter till karriär som stod till buds inom en begränsad del av 1700-talets bergsnäring. Vad behövdes då för att göra karriär? Inom det beskrivna området krävdes förutom ämneskunskapen också en förmåga att uttrycka sig i skrift. Det kunde var och en som hade ekonomiska möjligheter skaffa sig genom några år i skola. Men hur förvärvade man ämneskunskapen? Jag har antagit att Anders Salholm skaffade sig denna genom tjänst hos bergsvärdien. Om detta var fallet, krävdes förutom en vilja att lära också någon slags social relation. En konststigare var säkert som Norberg beskriver i *Sala gruvnas historia under 1500- och 1600-talen*, den främste av de olika förmännen. Ändå tillhörde konststigarerna gruppen lägre tjänstemän. Hur får en konststigarson tillträde till det sociala skikt som bergsvärdien Anders Stockenström tillhörde? Konststigarens yrke gick möjligen i arv från far till son. Anders far och farfar hade båda varit konststigare. Sonen Axel blir konststigare redan innan Anders död. Det var nog tänkt att även Anders som ende son också skulle ha tagit över

efter fadern Nils Hansson. Faderns plötsliga död 1730 då Anders var 13 år omöjliggjorde en sådan kontinuitet. Kanske hjälpte Bergslaget familjen genom att erbjuda Anders en tjänst hos Stockenström.⁸

Erfarenheterna hos bergsvärdien ledde inte till en konststigarbefattning inom Sala bergslag utan till en statlig befattning som malmletare. Anders hade nämligen inte lärt sig arbetsledning utan konsten att skilja malm av värde från oduglig sådan. Fanns det någon möjlighet att avancera inom bergsstaten? Det fanns det naturligtvis men knappast i egenskap av malmletare och i synnerhet inte i detta bergmästardöme där de enda tjänstemännen förutom malmletaren var bergmästaren själv och en profoss. Med tanke på det kontaktnät som Anders torde ha byggt upp under sin tid i Norrland borde kanske en skrivartjänst finnas vid något av bruken. Kan det ha varit så att han var för dåligt socialt förankrad i denna miljö eller gjorde han ett medvetet val att återvända till de tillgångar han fortfarande hade kvar i Sala i form av en gård i staden med tillhörande gruvdel?

En viktig fråga kvarstår. Vad kvalificerade Anders Salholm för den konststigarbefattning han fick 1765? Tjugofem års malmletande hade säkert gjort honom till en ypperlig kännare och bedömare av allehanda bergformationer och mineraler. Resorna hade säkerligen också medfört en bred kännedom om tekniken vid de olika bergverk som han förmodas ha besökt genom åren. Men ingenting talar för att han skulle ha någon som helst erfarenhet av arbetsledning som är den huvudsakliga delen av arbetet som konststigare. Det är inte heller troligt att han hade någon djupare praktisk kännedom om den mekanik som drev vattenkonsten. Vid tillsättningen

påpekas hans skicklighet men inte i vad. Däremot understryker man att fadern varit konststigare. Åter igen – den sociala kontexten och arvet tycks vara viktiga faktorer för att möjliggöra en karriär.

Tyvärr saknas den kanske viktigaste pusselbiten i förståelsen av Anders Salholms kunskaper och erfarenheter. Det finns inte någon bouppteckning bevarad. En lista med böcker i relevanta ämnen hade varit en god hjälp i den riktningen.

Noter

¹ Konststigaren var den förman som ledde arbetet vid vattenkonsten d v s uppfordringen av vatten ur gruvan.

² Gruvstigaren var förman för arbetet med brytning och uppforsling av malm.

³ Enligt mantalslängder från slutet av 1760-talet framgår att Anders Salholms bägge söner arbetade som gruvdrängar. Föräldrarnas sociala status skapade alltså inte automatiskt en genväg till högre tjänster. Förmodligen var man då liksom tidigare tvungen att så att säga »arbeta på golvet« för att inhämta nödvändiga kunskaper för en senare karriär.

⁴ Anders Stockenström blev bergmästare i Västerbotten 10 juli 1740 och från 1744 var han bergmästare i Värmland. 1762 fick han »bergsråds namn« med frihet att avstå bergmästarsysslan till någon annan.

⁵ När Anders 1765 blir antagen till konststigare omnämns han som »bergsmannen härstädes och malmletaren ifrån Västerbotten, Anders Salholm«. De angelägenheter som har bundit honom till Sala är antagligen gruvdelar som han ärvt efter fadern.

⁶ Här avses troligen överbyggnaden till vattenhjulen.

⁷ Troligen yngre.

⁸ I ett gruvprotokoll från 1736 berättas att modern Anna Brandt och en av döttrarna hade erhållit tullmjöl. De ville dock inte bli uppskrivna i fattiglängden och blev »ovettiga« när de avkrävdes polett för att hämta mjölet. Som konststigaränka ansåg hon sig troligen stå högre i rang än andra fattiga.

Otryckta källor

Riksarkivet

Bergskollegium huvudarkivet

Protokoll A

Protokollen har anlitats mycket sporadiskt. I huvudsak verkar de dock innehålla de formella beslut kollegiet fattade rörande tillsättningar av tjänster samt övergripande frågor inom de olika bergmästardömena.

B2:114 Konceptböcker 1764

Denna volym kontrollerades med anledning av att den innehåller en meritlista över bergskollegi stat. Här upptas främst bergmästarna samt lantmästarna i de olika bergmästardömena. Koncepten verkar för övrigt svårästa.

E2Relationer

Relationerna är mycket formellt författade och följer så gott som alltid den instruktion som bergskollegium gett malmletarna och bergmästarna. Bergmästarna fokuserar i sina berättelser på de olika verken inom distriktet och den övergripande bergshantering. Malmletarrelationerna läggs i första hand vikt vid de malmförande bergen. I båda fallen kan man också finna mer perifera uppgifter om personer eller företeeser. Intressant är också de kartor och ritningar som ibland förekommer i relationerna. I de fall dessa är omförtecknade har personal på RA lagt stickor vid kartbilderna.

Bergskollegium advokatfiskalens arkiv

EIIa Sala bergslag Gruvtingsprotokoll

Gruvtingsprotokollen upptar mål rörande alla verksamheter vid Sala gruva. Eftersom bönderna i de omkringliggande socknarna på olika sätt hade relationer med gruvan meddelas här uppgifter om dagsverken och annan tjänstgöring. Även de olägenheter som översvämningar och därpå följande ekonomiska krav kan man läsa om i protokollen. Framför allt berör protokollen naturligtvis grupp-personal och ekonomiska förhållanden. Förändringar och tillsättningar av tjänster, pensioner, olyckor och brott är områden som redovisas. Men ibland även fastighetsaffärer som snarare berör staden än gruvbyn.

Landsarkivet i Härnösand

Bergmästaren i norra distriktets arkiv (SVAR)

A1aa:1 Domböcker för Råneå bergsting 1741–1783

B1a:1 Koncept för 1:a distriktet 1740–1774

Serien innehåller redogörelser för de olika norrländska verken men också uppgifter rörande personer och deras tjänster. Här finns också de respass som bergmästarna utfärdade.

Råneo församlings arkiv (SVAR)

Landsarkivet i Uppsala

Sala stadsförsamlings arkiv (SVAR)

Stockholms Stadsarkiv

Allmänna Brandförsäkringsverket (SVAR)

Byggnader wid Sala silfwer grufwa 1784

Volymer innehåller liksom den för 1783, ingående beskrivningar av samtliga byggnadervid gruvan.

Nordstjernans arkiv i Engelsberg

Sala bergslags arkiv

Rullor

Avräkningsböcker

Koncept till gruvtingsprotokoll

Jag besökte detta arkiv under ett tidigt stadium i mitt letande efter Anders Salholms liv. Arkivet innehåller i högre utsträckning information om enskilda personer genom olika längder och avräkningsböcker än övriga arkiv. Tyvärr vill jag minnas serierna som fragmentariska och utan större kontinuitet. Uppgifter ur detta arkiv har inte använts till uppsatsen men ändå tjänat sin uppgift i förståelsen av livet vid Sala gruva.

Litteratur

Engelbertsson, Bob: *Industriarbete i förindustriell arbetsmiljö*. Uppsala studies in economic history 27, Uppsala 1987.

Norberg, Petrus: *Sala gruvas historia under 1500- och 1600-talen*. Sala 1978.